

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Karnig Panyan'ın (1910-1989) ilk basımı 1992'de hem Beyrut'taki Hamazkayin hem de Antilyas'taki Kilikya Ermeni Katolikosluğu tarafından yapılan *Huşer mangutyayn yev vorpıtyayn* (Çocukluk ve Yetimlik Anıları) adlı eserinin çevirisidir.

Çocukluğunun üç buçuk yılını Cemal Paşa'nın Antura'da kurduğu yetimhanede geçiren Panyan, bu kitabında 1915'te yaşanan soykırım felaketinin sebep olduğu yıkımı bir Ermeni yetimin gözünden anlatıyor.

2015'te Stanford University Press tarafından *Goodbye Antoura* adıyla İngilizce olarak yayımlanan eserin Türkçe çevirisinde, Kilikya Katolikosluğu'nun Ermenice baskısı esas alındı. Ermenice kitapta yer almayan "Büyük Bir Milletın Evlatları" başlıklı son bölüm ise *Goodbye Antoura*'dan alındı. Kitap, yazarın kızı Houry Panian Boyamian ve Antura Yetimhanesi'ne dair gerçeklerin ortaya çıkmasında önemli rol oynayan araştırmacı Missak Maurice Kelechian'ın arşivinden fotoğraflar ve Nazan Maksudyan'ın sonsözünüle zenginleştirildi.

Metinde, yazarın kullandığı "hanım, abla, falaka, emmi" gibi Türkçe sözcükler ilk geçtikleri yerde *italik* dizildi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

ELVEDA ANTURA
Bir Ermeni Yetimin Anıları

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - UŖU 218

Elveda Antura
Karnig Panyan
Huşer mangutyán yev vorputyan

Çeviri
Maral Fuchs

Yayına Hazırlayan
Artun Gebenlioğlu

Sayfa Düzeni
Melisa Arsenyan

Kapak Fotoğrafı
Bain collection / Library of Congress, USA

© Aras Yayıncılık, 2018

ISBN 9786052100288

Baskı ve Cilt
Sena Ofset, 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46 / Sertifika No: 12064

Eylül 2018, İstanbul

ELVEDA ANTURA
Bir Ermeni Yetimin Anıları

KARNİĞ PANYAN

ERMENİCEDEN ÇEVİREN
MARAL FUCHS

KARNIG PANYAN
(1910 - 1989)

Editörden

Artun Gebenlioğlu

Ermeni Soykırımı'nın tamamlayıcı halkalarından biri de, bin bir zorluğun ardından ölümden kurtulan çocukların Türkleştirilmesidir. Çıktıkları ölüm yolculuğunda annelerini ve kardeşlerini yitiren, babalarını toplu imha iradesine kurban veren bu çocuklar savaşın hüküm sürdüğü bir coğrafyada hayatta kalma mücadelesi verdiler. Felakatin gölgesinde büyüyen yetimlerden biri olan Karnig Panyan'ın anıları, bir neslin yaşadıklarını gözler önüne seriyor ve dönemin kilit isimleri Cemal Paşa ve Halide Edip'in bu süreçteki rolünü tekrar tartışmaya açıyor. Çocukluğunun üç buçuk yılını Cemal Paşa'nın Lübnan, Antura'da kurdurduğu yetimhanede geçiren Karnig Panyan, Ermeni yetimlerin hangi koşullar altında yaşadığına ışık tutarken, aynı zamanda Türkleştirme pratiğinin nasıl işlediğine dair önemli ipuçları veriyor.

1910'da Sivas'a bağlı Gürün'de doğan Karnig Panyan, İttihat ve Terakki hükümetinin tehcir kararı üzerine sülalesinin kadınları, yaşlıları ve çocuklarıyla birlikte yollara düştü. Erkekler daha önce devlet görevlileri emriyle toplanmış, meçhule giden yolculuğa çıkarılmışlardı. Panyan, bu zorlu yolculuğun son durağı olan Hama'daki toplama kampında annesini ve kardeşlerini kaybetti. Hama'dan sonra çocukluğunun neredeyse tamamını yetimhanelerde geçirdi. 1915-1918 yılları arasında Cemal Paşa'nın Erme-

ni, Türk ve Kürt çocukları topladığı, ünlü yazar Halide Edip'in de bir süre sorumluluğunu üstlendiği Antura Yetimhanesi'ndeydi. Sahipsiz kalan Ermeni yetimleri yabancı yardım kuruluşlarının kontrolüne bırakmak istemeyen ve onları kendi metotlarıyla eğitime niyetinde olan Cemal Paşa'nın büyük önem verdiği bu proje hayal kırıklığıyla sonuçlanacak, yetimler açlığın ve ölümün pençesinde kıvrınacaktı. Savaşın ardından gelen Mütareke dönemi Panyan ve diğer Ermeni yetimler için bir hayli sancılı geçti. Yakındoğuya Yardım Heyeti ile birlikte Antep'e taşındılar ama Milli Mücadele'nin başlamasının ardından yaşanan çatışmalar ve şiddet nedeniyle Lübnan'a dönmek zorunda kaldılar. 1920'de aynı kurumun himayesindeki Cübeyl Yetimhanesi'ne giren Panyan on beş yaşında buradan ayrılıp bir süre elektrik teknisyenliği yaptıktan sonra Beyrut'taki Ermeni lisesi Cemarkan'a girdi. 1935'te ayrıldığı okulla bağlarını hiçbir zaman koparmadı ve Beyrut Ermeni toplumunun önemli entelektüellerinden, kanaat önderlerinden ve eğitimcilerinden biri oldu. 1989'da hayatını kaybettiğinde ardında Beyrut Ermeni toplumsal hayatı üzerine önemli eserler ve anı kitapları bıraktı.

Antura yetimlerinin hikâyesinin ortaya çıkmasında araştırmacı Missak Maurice Kelechian'ın çalışmalarının büyük payı bulunuyor. 2005'te Stanley Kerr'ün *Lions of Marash* kitabında rastladığı, Cemal Paşa ve maiyetini –Halide Edip de bu kişiler arasındadır– Antura Fransız Koleji'nin kapısında gösteren 1916 tarihli bir fotoğraftan [bkz. bu kitapta s. 403] yola çıkan Kelechian, yetimhane üzerine derinlikli bir araştırma yürütmeye karar verdi. Sağ kurtulanlarla yaptığı mülakatlar sonucunda Antura Yetimhanesi'nin yerini tespit etti, konuşmalarında ve sunumlarında

sıklıkla bu konuyu ele aldı. 2010'da Britanyalı ödüllü gazeteci Robert Fisk'in Kelechian'ın verilerinden yararlanarak *The Independent*'a yazdığı geniş makale Antura'yı dünya gündemine taşıdı. Fisk yazısında 1993'te yapıyı genişletme çalışması sırasında ortaya çıkarılan kemiklerden de bahsediyordu. Yetimhane Osmanlı kontrolünderken hayatını kaybeden yetimlere ait bu kemikler toplu olarak yüksek rütbeli Lazarist papazların yanına, isimsiz bir mezara gömülmüştü. 2010'da Kelechian'ın da girişimleriyle buraya Ermeni kültürünün sembolü olan bir *khaçkar* ve elinde küre tutan metal bir çocuk heykeli dikildi [bkz. s. 406].

Kökleri 1656'ya kadar uzanan Antura Koleji, Cizvit papazlar tarafından Beyrut'a yaklaşık yirmi beş kilometrelik bir mesafede kuruldu. Osmanlı hükümeti 1915'te koleji işgal etti ve bir Türk yetimhanesine dönüştürdü. 1915-1918 arasında, üç ila on beş yaşlarında, bini Ermeni bin iki yüz yetimin kaldığı bu yetimhanedeki yetimlerin geri kalanı Türk ve Kürt çocuklardan oluşuyordu. 1916'da Cemal Paşa'nın ziyareti yetimhane için yeni bir döneme işaret ediyordu. Onunla beraber gelen Halide Edip yetimhanenin yeni müfettişi oldu ve geleceğin İstanbul valisi Doktor Lütfi Kırdar müdür olarak atandı. Bu süreçte üç yüzden fazla yetim kolera, açlık ve kötü muamele yüzünden hayatını kaybetti. Eğitim müfredatı Türkleştirme politikası doğrultusunda belirlendi ve çocuklara Türk adları verildi. 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olan Osmanlı Devleti Antura'dan çekilirken İngilizler ve Fransızlar bölgenin kontrolünü ele geçirdi. Yetimhanenin müdürlüğüne geçici olarak Amerikan Kızılhaçı'nın bir üyesi ve Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde profesör olan Stephen Trowbridge getirildi.

Antura’da Halide Edip’in rolüne ilişkin farklı kaynaklardan gelen ve birbiriyle pek uyuşmayan bilgiler mevcut. Panyan’ın anılarında yer alan şu ifadeleri onun tartışmalı konumunu bir bakıma özetliyor:

Halide Edip güneş saatine yaslanmış, adeta güneş banyosu yapıyordu. Bu kadın iki yıldır yetimhanede misafir kalıyor, yiyor, içiyor ve gün boyunca da saat meydanını arşınılıyordu. Zaman zaman Beyrut’a gittiği, birkaç gün kaldığı ve paket paket kitapla geri döndüğü söyleniyordu.

Doğrudan doğruya yetimhanenin müdürü ve diğer görevlilerle muhatap olan çocukların gözünde Halide Edip olanı biteni kayıtsızlıkla takip eden ve yetimlerin çektiği zulme karşı sesini çıkarmayan bir “misafir”dir. Antura’ya 1916’da ayak basan Halide Edip anılarında o günleri anlatırken Cemal Paşa’yla çocukların Türkleştirilmesi konusunda uzun münakaşalara girdiğini belirtir. Batılı bir okul sistemi kurmak için göreve getirilen Halide Edip’e göre Antura’da, “Ermeni çocukları zorla Müslüman yapma gibi bir gaye yoktu.” Ancak Panyan’ın ve sonradan deneyimlerini paylaşan Antura yetimlerinin anlattıkları bunun aksini gösterir; oradaki çocukların Ermenice konuşması, Ermeni adlarıyla birbirlerine seslenmeleri yasaklanmıştır. Misyoner Harriet Fisher’a, “Bu katlimların lekesini milletimin üstünden hiçbir şey temizleyemez” diyen Halide Edip’in döneminde yetimhanenin işleyişinde büyük bir değişiklik meydana gelmez. Açlıkla boğuşan, dilini ve dinini inkâr zorlanan çocuklardan bazıları son çare olarak dağa kaçır, orada yiyecek bulup hayatta kalmaya çalışır. Dolayısıyla, Halide Edip’in Antura Yetimhanesi’nin karanlık hikâyesinde nasıl bir rolü olduğu hâlâ tam anlamıyla açıklığa kavuşmuş değildir denilebilir.

Soykırımın yetimlerinden Karnig Panyan, bu kitapta, yaşanan büyük trajediyi bir çocuğun gözünden aktarıyor. Hama'da ölüm, Antura'da ise şiddet, baskı ve açlıkla boğuşan Panyan'ın naif bir dille kaleme aldığı anıları yetimlerin ruh haline ve deneyimlerine dair önemli sözler söylüyor. 1915'te yaşananları biraz daha yakından anlamak, sesi duyulmayan bu yetimlerin içinden çıkan nadir seslerden birine kulak vermek isteyecekler için.

Baba Ocağım

Mizacım itibarıyla hayatta hep iyimser oldum. Çocukluk yıllarımdan gelir bu erdem, tabii bir erdem olarak görmek mümkünse. Annem şaşılacak derecede gülyeryüzlü ve sevgi doluydu. Yüzünde, gözlerinde, dudaklarında güneşi taşırdı sanki. O güneşin şavkı kız kardeşime ve erkek kardeşime vururdu. O ıtırlı gülüşü, evimizin içinde ve dışında, bahçemizdeki koyu gölgeli ceviz ağacının, kayısı, erik, kiraz, şeftali, armut ve elma ağaçlarımızın altındaydı. O narin gülüşü, evimizin yakınındaki vadinin içinden akan nehirdeydi.

Gündüzleri güneş, geceleriye ay ve yıldızlar oyun arkadaşlarımdı. Yaz gecelerinde, damdaki yatağımda ayın öpücüğünü hissederdim, biraz soğuk olmakla birlikte yumuşak ve şefkat doluydu.

Aysız gecelerde gökyüzü öyle yakın olurdu ki, gök ve yer kucaklaşmış, aralarında fısıldaşıyorlarmış gibi görünürdü bana. Sabah gözümü açtığımda, gökyüzünün tekrar eski yerine, çok ama çok yükseklere döndüğünü, ardında ince bir sis tabakası bıraktığını görürdüm.

Annemin o yumuşak gülüşü okul çağına geldiğimde daha da tatlılaştı. Okul evimizden bir hayli uzaktı. İlk gün annem beni sırtında taşıdı. Birkaç gün sonra bu görev amcamın oğlu Krikor'a düştü. Beni sırtlayıp şarkılarla, fıkaralarla, hoplaya zıplaya ilerlerdi, ben de bir ata binmiş gibi hissettiğimden, okula nasıl vardığımı anlamazdım.

Okulda annem yanımda değildi ama sözleri kulağıma küpeydi.

“Akıllı uslu ol, *baronunun** lafından çıkma yavrucuğum,” derdi annem. “Yaramazlık yapma, Allah baba yaramazları sevmez.”

“Derslerini iyi dinle,” diye tekrarlardı her gün okula gitmeden önce. Aslında dersin ne olduğunu bile bilmiyordum henüz. Anladığım kadarıyla ders dediği, şarkı söylemek, dans etmek ve jimnastik yapmaktı.

Şehrimizin okuluna sadece bir yıl gidebildim. Bize defter, kalem ve ince bir kitap verdiler. Okumayı öğrenecektik. Kitabın ilk sayfasında büyük bir haç ve haçın altında da bana bilmece gibi görünen bir yazı vardı. Bilmeceyi baron çözdü. “Haç, yardım et bana!” yazıyordu.

Mutluydum. Her gün Krikor’un sırtına atlayıp okula gidiyordum ve okuma yazmayı çabucak sökeceğimi hissediyordum. Eve döner dönmez kitabımı açıyor, baştan sona resimleri inceliyordum. Kedi, köpek ve kuş resimleri aklımda yer ettiler.

Okulda sadece erkeklerin olması, hiç kız bulunmaması hemen dikkatimi çekti. Neden böyleydi bilmiyorum ama bu durum benim hiç hoşuma gitmemişti. Evde erkek kardeşim ve kız kardeşimle hep beraberdik, okulda neden olmayacaktık ki?

Okulumuz kilisenin himayesindeydi ve öğretmenlerin tümü erkekti. Anlaşılan kadın öğretmenler oraya girememişti, onlar için henüz erkendi. Sınıf öğretmenimizin kocaman, yukarı doğru kıvrıldığı sivri uçlu bıyıkları vardı. Ona baktığımızda korkardık, ancak dünya iyisi bir insandı. Dayak denen şey yoktu. Elinde bir cetvel taşımasına rağmen onu bize vurmak için kullanmazdı. Sınıfta gürültü olduğunda değneğini masaya vurur ve anında kaldırıp iki

* Erm. Beyefendi, erkek öğretmene hitap biçimi.

eliyle tutardı. Çok sayıda yaramaz, arsız çocuk olmasına rağmen ne değnek ne cetvel ne de tokatla cezalandırma vardı. Karnı tok sırtı pek çocuklardı bunlar, kanları kaynar ve haylazlıkları gözlerinden okunurdu.

Öğle yemeklerimizi de sınıfta yerdik. Her çocuk kendi ekmek çıkını açar ve ekmeğine ne katık edilmişse onu yerdik.

Havalar güzel olduğunda, günün büyük kısmını dışarıda, okulun avlusunda geçirirdik. Üst sınıflarda ciddi ciddi ders yapılırdı. Ders anlatan öğretmenin veya bir şeyler okuyan öğrencilerin seslerini sık sık duyardık. Bizim sınıfımızda dayak yoktu, sanırım üst sınıflarda da böyleydi. Okulumuzun çok iyi bir okul olduğunu düşünürdüm. Öğretmenler mi iyiydi, yoksa hepsi de iyi çocuklar arasından seçilmiş olan öğrenciler mi? Okulda çocuk aklımın almadığı çok fazla şey vardı ama bunlara bir cevap bulamıyordum.

Ders yılının başladığı epey olmuştu. Kış soğğundan kurtulmuş, baharın serin ve tatlı günlerine girmiştik.

Henüz Ermenice alfabeyi öğrenmemiş, sayı saymada ilerleyememişken, üzücü bir haber okulda kulaktan kulağa fısıltı halinde yayılmaya başladı. Fısıltılar arttı ve günün birinde okulun kapısını kapalı bulduk. Üzüntülü ve endişeli bir halde evlerimize döndük. Neden böyle olmuştu? Okula gidemediğim için çok üzgündüm. Ben okulun tadına ancak varmaya başlamışken, o küs gibi kapılarını birdenbire kapatıyordu bana. Okul bir çırpıda boşalmıştı, ne müdür ne de öğretmenler kalmıştı. Sözleşmiş gibi hep beraber kaçıp gitmişlerdi. İçimde büyük bir boşluk hissettim. Sevdiği oyuncasını kaybeden ve öfkeyle onu arayan bir çocuğa benziyordum. Gözüm okul yolunda, okulun tez

zamanda tekrar açılmasını ümit ediyor, dört gözle bunun haberini bekliyordum, böyle birkaç gün geçti.

Ruh halim yavaş yavaş değişmeye başladı, artık her şeye daha dikkatle bakıyordum. Bahçemizin toprağının, orada boy atan ağaçların, dallardan sarkan sulu, lezzetli meyvelerin, bahçemizin aşağısındaki vadiden akan buz gibi, parlak suyun canı olduğunu hissediyordum. Akan su hareket ediyor, yer yer çoğalıyor, kabarıyor, gürlüyor, renk ve şekil değiştiriyor ve tüm bunlar gözlerimin önünden bir rüya gibi geçip gidiyordu.

Bahçemizin bir köşesinde, sık bitkilerle kaplı geniş bir alanda çiçek tarhı vardı. Gül, zambak, karanfil, nilüfer, fesleğen saksılarından baş döndürücü bir koku yayılırdı. Çiçek tarhıyla annem uğraşırdı. Her gün bahçeye iner, ağaçlardan dökülen yaprakları toplar, toprağı hafifletir, sular, fesleğenlerin başını şefkatle okşar, çiçeklerin kokusuyla kendinden geçer ve eve döndüğünde eşsiz gözlerini bize çevirirdi. Büyükanmem de tıpkı annem gibi çiçeklere tutkundu. Irsi bir özellik miydi bu, yoksa üzüm üzüme baka baka mı kararmıştı bilmiyorum.

Öyle ki biz çocuklara ve bahçemizdeki çiçeklere gösterilen özen, ilgi alaka, şefkat birbirine karışmıştı. Ne zaman evimizde çiçeklerin bahsi geçse, annemin yüreği sevgiyle dolardı. Çiçek mevsiminde evimizde her gün bin bir çeşit çiçek olurdu. Bunlardan akrabalarımıza da ayırmayı ihmal etmezdik. Komşularımız, Panyanların güllerinin, zambaklarının ve fesleğenlerinin dünyada bir eşi daha olmadığını söylerdi. Tanrı parmağını Panyan ailesinin alınına dokundurmuş gibi gelirdi bana.

Büyükbabamın kiraz bahçelerini anmadan geçmek mümkün mü? Geniş, çok geniş bir alana yayılmış, ucu bu-

cağı görünmeyen sıra sıra dört bin kiraz ağacı. Dört bin diyorlardı, kim saymıştı bilmiyorum ama büyükbabam, o çalışkan adam, övünerek, “Ne dört bini, daha fazla!” demeyi severdi. Ağaç dikmek onda bir tutku halini almıştı. Başka bir arazide bulunan diğeri kadar geniş bir bahçede, ayrı sıralara dizili kayısı, erik, şeftali, elma ve armut ağaçları vardı.

Çalışma günlerinde evden çıkar, bahçelerin olduğu tarafa uzun uzadıya bakıp öyle giderdi. Pazar günleri kilise ayininden sonra eve gelmez, doğruca bahçeye giderdi. Ağaçlara, toprağın durumuna bakar, taşları, kırılan dalları toplayıp bahçe sınırlarının dışına taşırdı. Ağaçların etrafında dolanır ve gövdelerine kurt girip girmediğini anlamak için onları dikkatle incelerdi. Böylece ağaçlarla hasret giderir, onların nefesiyle dolar ve bahçeye bir kez etraflica baktıktan sonra evin yolunu tutardı. Eve varıncaya kadar gözlerini topraktan ayırmazdı. Eve vardığında sofraya çoktan hazır, herkes onu beklemekte olurdu.

Hasat zamanı meyveler taşı taşı bitmezdi. Günler boyu eşek sırtında ve arabalarda pazara meyve taşınırdı. O günlerde, çoğunlukla Türk olan bahçe çalışanları karanlık bastırana kadar çalışır, kan ter içinde kalırlardı. Eve giderlerken her biri bir sepet veya bir sandık doldurup beraberinde götürürdü. Büyükbabam paylarına düşeni aldıklarını söyler ve onlara izin verirdi. Betini bereketini koruyan mahsulleriyle bahçe, gökyüzünün himayesine bırakılırdı.

Büyükbabamın bahçesi, tüm sülalemizin de bahçesiydi. Her gün birkaç aile evvelinden sözleşip bahçeye girerdi. Ağaçları gözden geçirir, meyvelerin olgun ve lezzetli olanlarını ayırır ve sepetlerine doldururlardı. Ağaçların altına oturur, muhabbet eder, duyduklarını ve gördüklerini bir-